

КЫРГЫЗСТАНДАГЫ МАДАНИЙ РЕВОЛЮЦИЯНЫН ЛОКОМОТИВИ

Макала кыргыз улутунан биринчи болуп профессор наамын алган (1936-ж.) тилчи, коомдук ишмер, акын, драматург, Кыргызстандын эң алгачкы агартуу министри (1927-1930-жж.) Касым Тыныстановдун өмүр баянына арналды.

К.Тыныстанов 1901-ж. 10-сентябрда Пржевальск уездинин Чоктал болуштугуна караштуу Чырпыкты айлында туулган. Өзүнүн өмүр баянында ал: «12 жашыма чейин ата-энемдин багуусунда болуп, атамдын чарбалык иштерине катыштым. Кат-сабатымды атам аркылуу ачтым», - деп жазат. Демек, атасы Тыныстан дагы мусулманча сабаттуу болгон. Касымдын жөндөмдүүлүгүн байкаган атасы, аны 12 жашында Караколго окууга алып келет. Касым орус мектеп-интернатына кирип, орусча билим алгысы келген. Ошол мезгилде Россия империясынын колониялык чет жакаларында бай сословиеден чыккан өкүлдөрдүн балдарын окутуу үчүн түзүлгөн мектеп-интернаттар болгон экен. Бирок тексиз жерден болгонуна байланыштуу, мектеп-интернатка кабыл алынган эмес. Окуусун улантыш үчүн аргасыздан өзбек мектебинде окуй баштайт. Үй-бүлөсүнүн жашоо-шарты оор болгондуктан, Касым өзүн өзү камсыз кылыш керек болчу, ошондуктан окуудан бош убагында жалданып иштеген. Бул мусулман мектебинде окуу иштери начар болгондуктан жана жашоо-шарты оор болгондугуна байланыштуу, дагы бир жолу орус мектеп интернатына кирүүгө аракет кылат.

Ушул максатта Сазановка (азыркы Ананьево) кыштагындагы орус тилдүү мектеп-интернатына келет. Бул жерде орус балдардан сырткары, бай кыргыздардын балдары кабыл алынчу. Касым төмөнкү катмардан чыкканына байланыштуу, дагы кабыл алынбайт. Бирок мировой судьянын кыргыз котормочусунун жардамы менен шарттуу түрдө (приходящий ученик) кабыл алынат, окуудан кийин анын үй кызматын кылууга макул болот. Бир жыл окугандан кийин, окууга болгон өзүнүн жөндөмдүүлүгүнөн жана мектеп-интернатынын башчысына алты сом пара бергендиктен, окууга кабыл алынат. Бул алты сом ошол кезде атасынын бир жылдык иштеп тапкан кирешеси экен. Бир жыл окугандан кийин 1916-жылкы Үркүндө Касым ата-энеси менен Кытайдын Кулжа шаарынын чет жакасына барат дагы, 1917-ж. аягында Караколго кайтып келет. Өзүнүн өмүр баянында жазганы боюнча, 1919-ж. сентябрына чейин жалданып иштеген дагы, өзбек мектебинде эки ай гана окуган. Каракол шаарында окуусун улантканга мүмкүнчүлүк жок экенине көзү жеткенден кийин, энесинин жакын тууганы С.Султангазиевдин колдоосу менен Каркыра-Кеген аркылуу Алматы шаарына келет.

Ал жерден жолдомо алып, 1919-ж. октябрдын жарымында Ташкентке келип, Казак-кыргыз билим берүү институтунун даярдоо бөлүмүнө өтөт. Бул институт ошол мезгилде мугалимдерди даярдап чыгарчу орто педагогикалык окуу жайы эле. Ал мезгилде азыркы Орто Азия республикаларынын баары Туркестан АССРинин составына кирип, борбору Ташкент шаары болгон. Бул элдер жаңы гана колониялык эзүүдөн бошоп, саясий эркиндикке чыгышып, алардын алдыңкы активдүү өкүлдөрү өлкөнүн саясий иштерине активдүү аралаша башташкан мезгил болчу. Коомдун мындай агымынан К.Тыныстанов четте калбастан, 1919-ж. декабрдын аягында ошол учурда уюшулган КСМТга (Коммунистический Союз Молодежи Туркестана) мүчөлүккө өтөт. 1920-ж. майда казак тилинде чыккан «Жаңы өрис» (Новые просторы) газетасына бөлүм башчылыка чакырылат, ошол эле мезгилде казак интернатынын алдындагы Түркстан жаштар союзунун ячейкасынын уюштуруучусу болуп дайындалат. Өзүнүн жазганы боюнча, «комсомолдук бөлүмдүн макалаларын редакциялоо менен бирге, газетанын ар бир санына

революцияга арналган ырларды жайгаштырып турдум».

1920-ж. жаз, жай айларында тынымсыз иштөө жана студенттик турмуштун оор шарттары ден соолугуна терс таасирин тийгизет дагы, кургак учук менен ооруп калат. Октябрдан баштап кышы бою ооруканада жатып дарыланат да, 1921-ж. майда Караколго кайтып келет. Сентябрьда кайра барып экинчи класска отуруп, 1924-ж. июнда бүтүп, Кара-Кыргыз илимий комиссиясы тарабынан Караколдогу кыргыз улутундагы мугалимдерди даярдоочу педагогикалык курска жалпы билим берүүчү сабактар боюнча лектор катары жиберилет. Ушул жылы партиянын катарына өткөн.

1924-ж. 20-декабрда Облрев-комдун чечими менен Кара-Кыргыз автономиялуу областынын Областтык элге билим берүү бөлүмүнүн астында Академиялык борбор түзүлөт. Ушул эле чечим менен Академборбордун төрагалыгына И.Арабаев, орун басарлыгына К.Тыныстанов дайындалат. Касым Кыргыз АССРинин Агартуу комиссарлыгына дайындалганга чейин мына ушул Академборбордун жана Илимий комиссиянын жетекчиси болуп иштеген. 1925-ж. 23-августта И.Арабаев «отузчулардын иши» боюнча кызматынан бошотулат да, ордуна К. Тыныстанов дайындалат.

Бул мезгилде Касым эл агартуу ишинде, өзгөчө, калктын сабатсыз-дыгын жоюуда өзүн таланттуу уюштуруучу катары көрсөтө алды. Бул мезгилде биринчи баскычтагы окуучулар үчүн «Хрестоматиясы» жарык көрүп, мугалимдердин областтык биринчи съездине араб алфавитине негизделген жаңы алфавиттин долбоорун сунуш кылган. «Друзья нового алфавита» деген ыктыярдуу коом түзүп, аны жетектеген. Жайкы каникул мезгилинде бул коомдун мүчөлөрү сабатсыздыкты жоюу боюнча мектептерди уюштуруп, областтын көптөгөн райондорунда калктын сабатсыздыгын жоюу боюнча иштерди жүргүзүшкөн.

1920-ж. баштап Ташкентте казак тилинде чыга баштаган газета, журналдар менен кызматташып, өзүнүн бир топ ырларын, аңгемелерин жарыялаган. 1925-ж. Москвадагы СССР элдер борбордук басмаканасынан «Касым ырлар жыйнагы» деген ыр китеби чыгат. З.Бектеновдун эскерүүсү боюнча, бул жыйнагынан кийин ал Кыргызстандагы алгачкы акын- жазуучулардын ичинен белгилүү фигура гана болбостон, жаштардын сүйүктүү акыны болуп, көп ырлары жатка айтылып, ооздон оозго берилген.

Ал 1925-ж. чейин орусчадан кыргызчага бир канча революциялык ырларды, бир катар өкмөт менен партия лидерлеринин саясий чыгармаларын которгон. Анын жасаган иштери кыргыз элинин саясий жана маданий деңгээлин көтөрүүгө багытталып, чыгармачыл интеллигенциянын арасында лидерлик абалга алып келген.

1925-ж. Кыргызстан мугалим-деринин биринчи съездинде сабатсыз эл бат кат таанып, маданияты тез жогорулаш үчүн араб алфавитинен латын алфавитине өтүү жөнүндө доклад жасайт. «Эркин-Тоо» газетасынын 1925-ж. 29-июндагы санына кыргыз элинин Касым түзгөн 24 тамгадан турган алфавити жарыяланат. 1926-ж. жаңы алфавит комитетти түзүлүп, төрагалыгына Кыргызстан БАКтын төрагасы А.Орозбеков, орун басарлыгына К.Тыныстанов дайындалат. 1926-ж. февралда Баку шаарында өткөн түркологдордун биринчи съездинде К.Тыныстанов «Жаңы алфавитти түзүүнүн негизги принциптери» деген темада доклад жасайт. Ушул эле жылы «Чоңдор үчүн алиппе», 1927-ж. «Биздин тил» китептери жарыкка чыгат. Ал мезгилдерде калктын басымдуу көпчүлүгү сабатсыз болуп, Кыргызстандын түндүгүндө мектептер казак тилинде, түштүктө өзбек тилинде, кээ бир шаарларда орус, татар тилдеринде иштешкен. Касым калктын сабатсыздыгын жоюуда көптөгөн иштерди аткарган.

1927-1930-жж. Кыргыз АССРинин биринчи Эл Агартуу Комиссары болуп иштеген. Эл агартуу Комиссары болуп иштеп тургандагы жасаган иштери өз алдынча сөз кылууга арзыйт.

АДАБИЯТ ТААНУУ ЖАНА
ЖУРНАЛИСТИКА МАСЕЛЕЛЕРИ

Ошондуктан биз бул чакан макалада К.Тыныстановдун өмүр баянына гана кыскача токтолууну чечтик. 1930-ж. сентябрдан – 1931-ж. майга чейин ден соолугуна байланыштуу эч жерде иштеген эмес. Кыргыз тили боюнча китептер жетишпегендиктен, 1928-ж. «Жаңы маданият жолунда» журналын уюштурууга катышып, 1931-ж. чейин анын жооптуу редактору болгон.

1931-ж. майдан баштап Кыргыз тили боюнча илимий кеңештин төрагасы жана Кыргыз маданият курулуш илим изилдөө институнун илимий кызматкери болуп иштейт. 1932-ж. Кыргыз маданият илим-изилдөө институтуна директордун милдетин аткаруучу жана кошумча Кыргыз музыкалык драмтеатрына директорлука дайындалат. Ушул жылы «Академиялык кечелер» пьесалары коюлган. «Академиялык кечелер» коюлгандан бир-эки айдан кийин «Правда» газетасына «Касым Тыныстанов протаскивает на сцену советского театра бай-манапскую идею» деген материал жарыяланган. Көп өтпөй эле А.Токомбаев «Кызыл Кыргызстан» газетасынын бир нече санына: «Касым Тыныстанов бай-манапчыл идеяны тараткан, революцияга каршы жазуучу» деген макаласын жарыялаган. Мына ушундан баштап Касымдын башына кара көлөкөлөр түшө баштаган. 1933-ж. «Тил илими боюнча кыргызча терминологияны», 1934-ж. «Кыргыз адабий тилинин жаңы орфографиясынын долбоорун», «Кыргыз тилинин морфологиясын» түзгөн. Мына ушул эмгектеринен саясий ката табышкан. 1934-ж. ВКП(Б)нын катарынан «контрреволюциялык, антисоветтик, буржуа-зиячы-улуттук элементтерден» жалпы тазалоо компаниясы башталып, Касым 1935-ж. партиядан чыгарылган. К.Тыныстановго төмөнкүдөй «күнөө» коюлган: «Отец К.Тыныстанова был раскулачен в 1931 г.; он в Красной Армии не служил; состоял в контрреволюционной националистической партии,... до 1924 г. был одним из активных идеологов Алашордынской партии, в 1924 г. вступил в ВКП (б) с целью использования звания члена партии для антисоветской буржуазно-националистической борьбы против партии будучи литературным работником, в своих произведениях, учебниках протаскивал буржуазно-националистическую идеологию (в учебнике «Родной язык» (Эне тилибиз) поместил поговорку «Если в яме у тебя хлеб, то во дворе будет скот». Будучи директором Кирнацтеатра, использовал театр для этой же цели («Академические вечера») 1932 г., будучи автором терминологического словаря, допустил грубые политические извращения в переводах терминов «боец»- «чоро», что означает феодального дружинника, «революция» - «өзгөрүш», что означает реформа, «совет» - «кеңеш», что означает совещаться, феодальный сход, «диктатура» - «бийлик», что означает приговор феодальных судей. Вел борьбу против молодых пролетарских писателей, относясь к ним пренебрежительно. Одновременно с этим создал группировку среди литературной молодежи, организовав вокруг себя Турусбекова, Элебаева, Абдукаимова и др., вел среди последних разлагательскую работу с целью распространения на них буржуазно-националистической идеологии»... Андан ары чечим кабыл алынган: «Постановили: как двурушника и буржуазного националиста, Тыныстанова из рядов ВКП(б) исключить». Белгилей кете турган нерсе жогорку үч жазуучу тең Ата Мекендик, согушка жиберилген. Биздин пикирибизче, К.Тыныстановдун жакын санаалаштары болгондуктан, жиберилсе керек. У.Абдукаимовдун «Майдан» романы да А.Токомбаевдин бут тосууларына дуушар болгонун көпчүлүк биле бербесе керек.

К.Тыныстановдун андан аркы тагдыры жалпы элге белгилүү.

1937-ж. 1-августта камакка алынып, 1938-ж. 5-ноябрда СССР Жогорку Сотунун Аскердик коллегиясы атууга өкүм кылган. 1957-ж. 1-октябрда ушул эле сот К.Тыныстановду күнөөсү жоктугуна байланыштуу, өлгөндөн кийин актаган. 1958-ж. 22-январда Кыргызстан Компартиясынын Борбордук Комитети К.Тыныстановдун партиялуулугун калыбына келтирген. Эми архивден алынган дагы бир материалды окуп көрөлү: «После того, когда ЦК КП Киргизии 22.01.1958 г. посмертно реабилитировал в партийном отношении Тыныстанова К., группа ученых и научных работников Института языка и литературы, Госуниверситета и Академии наук Киргизской ССР, тт. Б.Керимжанова, Ш.Уметалиев выступили со статьями на страницах газет о том, что Тыныстанов К. был первым профессором-киргизом, являлся крупным языковедом, создателем оригинальной школьной киргизской грамматики и синтаксиса, принципы которой сохраняются до наших дней, что Тыныстанов был первым создателем латинизированного киргизского алфавита и орфографии, что следовало бы переиздать его отдельные научные труды, а не предавать их забвению.

Такие выступления ученых и литераторов об отношении к литературному наследию К.

АДАБИЯТ ТААНУУ ЖАНА
ЖУРНАЛИСТИКА МАСЕЛЕЛЕРИ

Тыныстанова были истолкованы некоторыми работниками ЦК Компартии Киргизии как чрезмерное восхваление заслуг Тыныстанова в области литературы. тт. Казакбаев А. (бывший секретарь ЦК), Токомбаев А. (бывший зав. отделом пропаганды и агитации), Каниметов А. (бывший зав. отделом науки и культуры ЦК) использовав архивные партийные материалы за 1933-1934 годы, внесли в ЦК Компартии Киргизии записку, в которой расценили выступления вышеперечисленных ученых и литераторов как восхваление видного идеолога буржуазного национализма К.Тыныстанова, деятельность которого на протяжении ряда лет была пропитана байско-манапским национализмом. ЦК Компартии Киргизии своим решением от 5 января 1960 г. резко осудил выступления вышеуказанных ученых и деятелей литературы на страницах печати как идейно ошибочные и политически вредные и отменил свое решение от 22 января 1958 г. о посмертной партийной реабилитации К.Тыныстанова, как неправильное».

Бирок К. Тыныстановдун уулу Эркиндин жана академик Б. Юнусалиевдин КПСС БКга берген арызы боюнча 1964-ж. 16-майда төмөнкүдөй чечим кабыл алынган: «...Учитывая, что предъявленные

К. Тыныстанову в 1937 г. политические обвинения отпали и он судебными органами полностью реабилитирован, во изменение решение ЦК Компартии Киргизии от 5 января 1960 г. реабилитировать Тыныстанова К. в партийном отношении (посмертно)». Бирок КПСС БКнын алдындагы КПКнын бул чечиминин акыркы абзацына мындайча жазылган: «В связи с тем некоторые деятели литературы и искусства пытаются незаслуженно поднять на щит отдельные политические ошибки, произведения, в том числе К.Тыныстанова, которые наносят вред делу интернационального воспитания...» Бул чечим «секретно» деген гриф менен чыгып, бир топ жылдар бою элден жашырылган. Ошентип, К. Тыныстанов толук акталган эмес.

1988-ж. 29-декабрда Кыргызстан БКнын токтому менен К.Тыныстанов толук акталган. Бирок бул Токтомго, Мар Байжиевдин эскерүүсү боюнча, бир киши каршы кол көтөргөн. Ал ким дебейсизби? Баягы эле Аалы Токомбаев. Бүгүнкү күндө К.Тыныстановдун өз эли үчүн жасаган иштерин, азыноолак болсо да окуп чыгып, өзүнүн жакын тууганы Ч.Жаныбеков жазгандай, илгери биз КПССтин тарыхынан окуган «социализмди куруунун лениндик планынын (индустриализация, коллективдештирүү, маданий революция) бири болгон Кыргызстандагы маданий революциянын башатында, анын «локомотиви» К.Тыныстанов болгонуна ынанабыз. Кыргызстанда алгачкы бирден бир билимдүү адам болуп маданий курулуштун башында турган.

Адабияттар:

1. Жаныбеков Ч., Касым Тыныстанов: жизнь и творчество.- Б.; 2003.
2. Мурзаев А., Мусаева А. К.Тыныстанов: кылымдар кырында. – Б., 2011.